

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Зборник радова са научног скупа одржаног на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
26. и 27. октобра 2007. год.

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК У (КОН)ТЕКСТУ

Крагујевац, 2008.

Јованка РАДИЋ
Београд, Институт за српски језик САНУ

РЈЕЧНИК ЛИНГВИСТИЧКИХ НАЗИВА Р. СИМЕОНА И СРПСКИ ЈЕЗИК

Двотомни Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива објављен је 1969. године у Загребу, две године после објаве Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика. У раду се скреће пажња на одреднице које се тичу тада актуелних социолингвистичких питања (*hrvatski* (jezik), *hrvatskosrpski* (jezik), *srpski* (jezik), *štokavski*, *ijekavski* и сл.). Запажа се да су тамо изнесени ставови, темељени на селективном изношењу и недовољно објективном презентовању чињеница, увелико могли утицати на формирање глобалне слике о српско-хрватским језичким и етничким односима.

Кључне речи: хрватски језик, српски језик, штокавско наречје, ијекавски изговор, лингвистичка основа, књижевни језик, Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива.

I

Неједнаки мотиви за постизање књижевнојезичког јединства Срба и Хрвата, а потом и за стварање заједничке државе почетком XX века, – јасно су се одражавали у начинима на које се језичким питањима приступало у српској и хрватској лингвистици. О томе уверљиво сведоче оба „књижевна“ договора између Срба и Хрвата. Зарад чувања мира у тада фиктивној кући, српским именом (нити било којим другим) није назван језик који је био предмет Бечког књижевног договора (1850). Исто се поновило у тексту Новосадског договора (1954): из уводног става да је „народни језик Срба, Хрвата и Црногораца *један језик* [ист. Ј.Р.]“, изведен је став да се на основи тог „једног [народног] језика“ развио књижевни језик „око два главна средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским“ (Исто: 7). Пропуштање да се именује књижевни језик о коме се договарало у Бечу, односно народни језик на чијој се основи развијао тзв. српскохрватски књижевни језик, – оставило је простора за различите врсте „тумачења“ чињеница у наредним периодима, што је српском језику, односно српским националним интересима, нанело штету.

Избор начина и средстава којима се користила хрватска страна најбоље показују одреднице окупљене око назива *хрватски* у Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива (Загреб 1969 – надаље ЕРЛН). У изради ЕРЛН су, поред бројних хрватских лингвиста различитих профила, учествовали и лингвисти из страних земаља (САД). Овај је речник читавих десет година, до објављивања *Речника словенске лингвистичке терминологије*

џије (Праг 1979), био једини приручник ове врсте у словенском свету, који је могао послужити за потребе превођења лингвистичких публикација, али и за све друге лингвистичке потребе општијег карактера. Конципиран као речник лингвистичких назива на осам језика („хрватско-српски, латински, руски, њемачки, енглески, француски, талијански, шпањолски“), – он је могао послужити свима онима који су се у тадашњем времену бавили лингвистиком, пре свега славистиком. Друкчија концепција прашког речника (в. SSLT)¹, који, иако прецизнији и исцрпнији, не даје тумачење термина, већ само њихов попис и упоредне ликове, – оставила је простор за коришћење ЕРЛН и у наредним деценијама.²

Речник SSLT не садржи ни називе језика, одреднице на којима почива посебна намена Симеоновог речника.³ У закључном пасусу Увода (XIII-XXXIV) је истакнуто да, „поред осталих, овај рјечник има и посебну за даћу [ист. Ј.Р.]: да својим описима свих важнијих језика [...] придонесе сазријевању спознаје о том да сваки народ и свака етничка група треба да се потпуно слободно и неспутано служи својим језиком“ (XXXIV), – што је спознаја која је већ неколико векова, још од ренесансног периода, била неспорна.

Јасно је, стога, да је ова уводна напомена послужила тек као начин да се читаоцу скрене пажња на поједине речничке одреднице. Циљ овога рада је да утврди шта се то заиста хтело постићи описима „важнијих језика“, односно, у чему се састоји та „посебна“ задаћа ЕРЛН.

II

ЕРЛН је објављен 1969. године под стручним уредништвом тада најугледнијег хрватског лингвисте Радослава Катичића. Из предговора стручног уредника сазнајемо да је речник „плод деветогодишњег рада“, што говори да је његова израда започела знатно пре објављивања *Декларације о називу и њоложају хрватског књижевног језика* (Загреб 1967). За

- 1 *Slovník slovanské lingvistické terminologie* (SSLT) је четрнаестојезични речник, у коме су термини из свих словенских језика (чешки, словачки, њошки, горњолужички (и доњолужички), руски, украјински, белоруски, бугарски, македонски, српскохрватски, словеначки) тумачени терминима из три несловенска светска језика (енглески, француски, немачки). Речници се, дакле, разликују и у језицима чији су термини упоређивани.
- 2 У речник су унесени подаци из свих тада референтних речника лингвистичких назива објављених у свету, на чијем су превођењу били ангажовани угледни хрватски лингвисти различитих профила (англисти, слависти, романисти итд.). Чињеница је, међутим, да је много шта у овом речнику недорађено и спорно, па и сама његова осмојезичност. Илустрације ради, судећи по овом речнику, за *појам* поред Хрвата (и Срба) знају још само Руси и Немци („г. *ионяши*, пј. *Begriff*“), док сви остали, укључујући и старе Латине, немају *појам*.
- 3 У SSLT усколингвистичким терминима нису сматрани називи језика. У оквиру општег дела терминологије (SSLT1: 1-63) дати су само називи словенских породица и језика, међу којима је и *српскохрватски*. Називе језика не доносе ни новији речници лингвистичких термина.

разлику од *Декларације*, која је била намењена југословенској јавности, изгледа да је Симеонов речник „на 8 језика“ своју улогу требало да одигра изван граница тадашње Југославије, да у земљама енглеског, шпанског, немачког, француског, италијанског и руског говорног подручја „придо-несе“ ширењу исконструисане слике о језику/језицима Срба и Хрвата. Све што је тражено у *Декларацији*, у ЕРЛН је представљено као неспорна језичка реалност, која је неупућеном страном читаоцу могла деловати уверљиво. Чини се да је читав подухват, који је морао бити и врло скуп, предузет управо због једног броја назива окупљених око одреднице *хр-вајтски*, међу којима је и одредница *српски* (в. напред).⁴

Одреднице које су се тичале тада актуелних српско-хрватских јези-чких односа остале су за део српске лингвистичке јавности сакривене у маси лингвистичких термина. Указаћемо на неке од поступака који су ко-ришћени у овом речнику.

1. Име народа, али само једног, *хрвајтског*, нашло се у општелингви-стичкој терминологији (*hrvatski*: 490–499). Тамо се може прочитати да је од хрватског племена „настао чешки народ“, да су Хрвати „једно од ста-рих руских племена“, „једно од пољских племена“, да их је било „још у Х ст. код Чеха и Пољака на западу, код Руса на истоку“ (Исто: 490). Као да се сматрало да би лингвистичка терминологија била непотпуна без број-них старих потврда хрватског имена, које се, не случајно почев са потвр-дама из поезије (*Бој су били с њими Хрвајти Бошњаци*, М. Марулић (в. на-пом. 21); *О слави Хрвајти*, М. Ветранић, итд.), преко потврда из Вукових збирки и других писаних извора – нижу на читава три ступца. Читамо и да је „име *хрвајтски*“ посведочено на латинском језику 852. године (Исто: 492), док „најстарије потврде“ *српског* имена по њима потичу тек из XII века (*srpski*: 495).⁵ Иза тог податка, у одредници (*srpski*) су наведене још само неколике изоловане потврде српског имена из „стarih рјечника“, и то углавном хрватских,⁶ – од Микаље (1694) до Ивековића (1901). Ово је

4 Занимљиво је и то што је ауторство ЕРЛН поверено Рикарду Симеону, лингвисти који је у науци остао познат само по овом делу. Могуће је чак и да се трагало за именом које неће непосредно одавати ауторову националну припадност, чиме би се одагнале, или бар умањиле сумње у ауторову објективност.

5 Да није реч о непознавању чињеница, већ о нечем другом, јасно кажују и наводи из ове исте одреднице. У жељи да релативизују опште познате истине, приређивачи речника помињу (без датирања) и једну знатно ранију потврду српског имена: „По вијестима цара Константина Порфирогенета нека насеља *првобитних* српских досељеника до-пирала су чак у Босну, Травунију, Захумље и Паганију [ист. J.P.]“ (*srpski*: 495).

6 Међу тим речничким потврдама има више нетачних превода придева *српски* (исп. „1806: Stulli, *rječ. srbski, di Servia, servianus*). Потврда српског имена, односно придева *српски* код Вука, пренесена је изолована и везана за друго („1852: Вук. *pj* – nj. serbisch, – l. serbicus“), уместо за прво издање *Српског рјечника* (1818. године). Тешко је наслу-тити које су се поруке овим поступком желеле пласирати. Једно је сигурно: преноше-ње изолованог придева у одредници *српски* повезано је са свешћу приређивача ЕРЛН да српско име уз ијекавски лик у наслову Вуковог речника (*Српски рјечник*) само со-бом руши конструкцију коју они граде (в. 7.8). Занимљиво је и то што за потврду хр-

свакако мотивисано намером да се постигне привид исцрпности и објективности.⁷

2. Како је истакнуто у Уводу, посебна мисија овог речника заснована је на описама „свих важнијих језика“ (XXXIV). Истина је да ЕРЛН обрађује велики број језика, али са изразито неједнаком дубином и ширином, што може указивати на став аутора да сви језици нису од подједнаког значаја за лингвистику. Ако је обим одреднице мерило значаја датог термина,⁸ онда је *хрвајтски (језик)* најважнији лингвистички термин, односно најзначајнији језик (в. *hrvatski*). Та је одредница заузела читавих 20 стубаца, што је најмање 10 пута више од простора датог другим савременим језицима, попут *engleskog*, *njemačkog* и *kineskog* који су обрађени на по непуну 2 ступца, или од *francuskog* и *španjolskog*, којима је посвећен по 1 непун стубац, *madžarskog*, обрађеног на четвртини ступца, итд. На основу простора који је дат одредници *srpski* (читавих 6 стубаца), могло би се помислити да су аутори имали неке, нпр. регионалне критерије (исп. *takedonski* 2, *slovenski* 4). Показаће се, међутим, да је читава ова одредница организована у функцији одреднице *хрвајтски*.

Све ово неупућеном читаоцу, на кога се, изгледа, највише и рачунало, може постати разумљиво ако прихвати тврдњу да „је ’од свих живих словенских језика хрватски најстарији књижевни језик‘ и један од најстаријих националних књижевних језика у Европи [ист. J.P.]“ (*hrvatski*, 496).

3. Ово се притврђује и тиме што се истиче како Хрвати поред латинског језика баштине и старословенски, као један од својих бројних књижевних језика у прошлости. Наводи се да су старословенски језик Хрвати добили „такођер већ у најстарије доба (у IX ст.)“ (*hrvatski*: 495). Значај хрватског језика се доказује и тиме што је он писан не само свим европским, већ и неким ваневропским писмима. Тако се у *хрвајтска писма* убрајају: 1) „глагољица, обла и угласта“; 2) „хрватска (босанска) ћирилица или ’босанчица, ’рвацко писмо“; 3) „хрватска латиница“; 4) „го-

ватског имена код Вука није узиман придев *хрвајтски*, већ етничко име Хрват („Вук (’der Croate, ’Croata)“, *hrvatski*: 490), и то без датирања и везивања за речник.

7 Овим је требало да се покаже како се на исти начин, објективно, обрађују два језика, те да су наведене потврде српског имена уједно и једине постојеће, чиме се неупућеном читаоцу сугерише закључак да је реч о народу без историје. Није јасно из којих разлога аутор мисли да је вредна помена, ако је и тачна, констатација да се веће српске колоније у САД налазе „у рударско-индустријским областима“, и да их у Немачкој највише има у Рурској и Вестфалској области (*srpski*: 497).

8 Важнијим лингвистичким терминима, односно базичним граматичким категоријама, у овом је речнику дато највише простора. Тако је појму *riječ* посвећено 14 стубаца, појму *rod* 7, док је називу *ikon* посвећено двадесетак редака или називу *ikati* 2 ретка. Занимљиво је да се одредница (глагол – „назив“?) *ikati* наводи напореда са појмом *ikanje*, што је врло чест поступак у овом речнику. Изгледа да је један од циљева приређивача речника био постизање што већег обима, у чему се, у сваком случају, успело.

9 Како видимо, под наводнике се ставља давно уобличен и широко прихваћен назив *босанчица*, док се непознат назив *хрвајтска ћирилица* пише без наводника.

тица“; 5) „арабица (матуфовица, хрватица) – арапско писмо прилагођено за потребе хрв. језика у босанских Муслимана“;¹⁰ 6) „перзијско и [7] турско писмо, којима су се служили Муслимани у Босни и Херцеговини“ (*hrvatski*: 498).

4. О поривима који су утицали на структуру речника и његових одредница сведочи и неуравнотежен простор дат класичним европским језицима, *грчком* (два и по ступца) и *латинском* (седам стубаца). И ово ће, међутим, читаоцу постати разумљиво кад прочита да се *латински*, као „најстарији књижевни језик у Хрвата“, на хрватском тлу говорио „као живи језик давно још после тога што је изумро у Европи као живи говорни језик“, чак „до 1847 г., док је као разговорни језик племства у неким крајевима наставио живјети још пар деценија“, те да је тада „на хрватском тлу коначно посљедњи пут одјекнула и угасла жива латинска ријеч“ (Исто: 495).

5. Писци речника су често прибегавали поређењима, имплицитним или експлицитним, и то углавном упоређивањима хрватског језика (и хрватског народа) са другим, најчешће са српским народом и језиком. На основу исказа да је „у XIV ст. у Хрвата већ био потпуно довршен процес увођења народног језика као књижевног, док се тај процес у Руса збио тек за Петра Великог (1680–1725), а у Бугара и Срба тек у II половини XIX ст.“ (*hrvatski*: 496), – читалац свакако треба да изведе закључак како је хрватски народ одувек био напреднији од других, нарочито православних словенских народа. Писци речника су превидели како се Хрват Јурај Крижанић у XVII веку дивио Русима: „ви једини између свих наших народа имате свога властитога домаћег владара те вршите све државне и црквене послове својим властитим језиком“ (према Јагић 1917: 83).

III

6. Све је ово, ипак, било мање важно од тога да се покаже значај, односно примат хрватског језика у „јужнослов. подкупини посебних националних језика – хрватског, српског и црногорског језика“ (*hrvatski*: 494). Однос аутора овог речника према тада заједничком књижевном језику Срба и Хрвата може се посматрати са више различитих аспеката: графика, термилошка и правописна решења (исп. назив *хрватијско-српски* у наслову речника), начин конципирања одредница, начин упућивања, редослед података и цитата датих у одредници, подаци о историји и култури хрватског и српског народа, подаци о историји и простирању хрватског (и српског) језика, хрватски и српски дијалекти, поглед на палеославистику, итд. Нетачни подаци су по више пута понављани у главним одредницама окупљеним око „назива“ *хрватијски* и *српски* (*hrvatski*, *sрpski*, *hrvatskosрpski*, *stokavski*, *ijekavski*), док су истинити, али непожељни подаци или изостављани, или наведени у другостепеним одредницама (нпр.

10 Ово је истовремено и прво (основно) значење наведено уз одредницу *arabica*.

bosanski, bosančica, čakavski). И поред свега наведеног, неки од брижљиво бираних методолошких захвата свакако ће остати неопажени.

7. У тексту поменуте *Декларације* се као једина добра страна *Новосадског договора* издваја, чак двапут подвлачи, то што је он „оправдано декларирао *заједничку лингвистичку основу српског и хрватског књижевног језика* [ист. Ј.Р.]“. Управо је *лингвистичка основа* савременог хрватског језика један од главних предмета одреднице *hrvatski* у ЕРЛН. Схватило се, изгледа, да заједнички (и јединствен) може бити само књижевни језик, против чега су се борили потписници *Декларације*,¹¹ – а да у лингвистичкој основи књижевног језика мора бити нечији, никако не заједнички лингвистички ентитет.

Те су нужности, и те реалности, били свесни потписници Бечког договора. Став да „*један народ треба једну књижевност да има*“ (Књижевни договор 1850: 147) почива на сагласности око потребе изградње заједничког књижевног језика, при чему се српско порекло његове основице подразумевало. То је исказано експлицитним *признањем* „да је најправвије и најбоље примити јужно нарјечје, да буде књижевно [ист. Ј.Р.]“ (Исто). Тада је на свим странама било неспорно да се под Вуковим термином *јужно нарјечје* подразумева једно од два српска (штокавска) наречја (в. 7.6). Због тога је и за састављање правила за језик будуће „једне књижевности“, за чију је лингвистичку основу одабрано јужно српско наречје, замољен Србин Вук Караџић, међу потписницима Договора једини познавалац и изворни говорник тога наречја (в. Вук 1850).

Само се тиме, свешћу да лингвистичка основа савременог хрватског књижевног језика није и не може бити заједничка (српска и хрватска), може објаснити истрајно настојање да се покаже како „опћенародни хрватски књижевни језик“ има хрватску, а не вуковску, српску лингвистичку основу.

Повремено се учини да међу приређивачима одредница окупљених око назива *хрватски* није било потпуног јединства. Писац одреднице *хрватскосрпски* тврди да је то „скупно име за заједнички њихов [„српски, хрватски (и рјеђе) црногорски“] језик који је, у својој основи, један језик“ (Исто). На другој страни, кад се год помене неки сложени назив (типа *хрватскосрпски*), истрајно се понавља да је њихова употреба „ограничена углавном на знанствена дјела и на административно-службени језик“ (Исто).¹²

11 Основни захтев *Декларације* је почивао на томе да се, као тобожњи „темељ за равноправност хрватског и српског књижевног језика“, онемогући да се „два успоредна назива [српскохрватски и хрватскосрпски] схвате као синоними“, те да се у те сврхе озваничи посебност књижевног језика Хрвата. Како видимо, у ЕРЛН је то већ готова ствар: хрватски и српски се приказују као засебни књижевни језици, а уз пут се појавио и *црногорски језик*.

12 Приређивачи речника нису знали, или нису хтели да знају, да су српска деца у школи добијала негативну оцену ако би уместо „службеног“ сложеног назива *српскохрватски* употребили „неслужбени“ назив *српски* (језик).

7.1. О средствима која су коришћена у доказивању тезе о хрватској лингвистичкој основи хрватског књижевног језика доста говори начин на који се истичу „крупне неточности“ у „најугледнијим лингв.-терминолошким рјечницима и лингв. описима“. Мимо свих обичаја, те се нетачности истичу графичким средствима, односно, курзивом. На тај су начин истакнути делови навода према коме се „књижевни језик *ишло* га је у својим *сјисима* основао Вук *Стефановић* Караџић (1787–1864) оснива на *хрвајској варијантии сјисл. језика*, а даље се усавршио приближавањем к облицима обично употребљаваног језика“ (*hrvatskosrpski*: 500). Како су тим слогом у свим речничким одредницама, па и у одредници *хрвајски*,¹³ истицани само посебно важни подаци, овај се поступак једино може објаснити намером да се непажљивом читаоцу истакнути редови смишљено наметну.

Курзивом (као грешка) су истакнути још само делови навода да тај језик (хрватско-српски) обухвата дијалекте који се говоре „дјеломице, у Истри, *Словенији*, Црној Гори и *Македонији*“ (Исто). Делови подвучени у овом наводу нису нетачни, јер језиком који се тада називао *хрвајскосрпски* (= *српскохрвајски*) заиста *говоре* Срби на просторима *Македоније* – кумановски крај и Скопска Црна Гора, и *Словеније* – Бела Крајина. Вероватно је, међутим, да се овде имала у виду хрватска деоба српског језика, према којој су сви ијекавски говори, укључујући и оне у Црној Гори, „хрватско-српски“, односно, сходно значењу које том термину придају аутори ЕРЛН, – хрватски (в. 7.8).

7.2. Други се тип средстава препознаје у начину преношења и повезивања цитата. Илустрације ради, иза цитата „‘Српски‘ је назив за језик који се говори у Србији и пише ћирилицом, док се ‘хрватски‘ говори у Хрватској и пише латиницом“ (у коме се, дакле, износи нетачна тврдња, исп. 7.1), следи из другог извора преузет цитат: „’Проширен је у Југославији. Х.-с. ј. говори 13 мил. људи““ (*hrvatskosrpski*: 500). Једини закључак који је читалац (учен да је х.-с. синонимно са *хрвајски*, не и са *српски*, в. 7.3) могао извући из оваквог следа „чињеница“ јесте тај да је у Југославији ван републичких граница „проширен“ (био) хрватски, а не (и) српски језик, односно, да се српским језиком говори само у Србији. И овде се, изгледа, пре свега рачунало на неупућеног страног читаоца. Рачунало се на то да у приручнику овог карактера читалац неће очекивати овакву врсту манипулација. Одавде су, дакле, страни читаоци могли научити да све што је на просторима СФРЈ одштампано у латиници припада хрватској културној баштини.

7.3. У складу са захтевима *Декларације* (в. напом. 11), на различите се начине подвлачи да називи *хрвајскосрпски* и *српскохрвајски* (језик) нису синоними, већ називи два (негде три) посебна национална језика (в. *hrvatski*: 494, 495; *hrvatskosrpski*; *srpskohrvatski*). Инсистира се на „саз-

13 Исп. „*Хрвајски језик* (као и његови различити ликови: хорватски, хрвацки...) значи *језик хрвајског народа*“ (*hrvatski*: 495).

ријевању спознаје“ да је назив *хрватски* синониман само са „хрватско-српски, хрватско-српски, 'хрватски или српски', 'хрватски и српски“ (*hrvatskosrpski*, в. *hrvatski*: 495). Као синоними називу *хрватски* (*језик*) наводе се и „илирски“, „илирички“, „славено-илирички“ (*hrvatski*: 494), што сугерише закључак да језику „хрватског народа“ припада целина лингвистичких ентитета који су у прошлости називани тим именима. Аутори превиђају да је Јурај Крижанић, још у првој половини XVII века, – пре свих нововековних политика и српско-хрватских спорова, у наречја „народа илирског“ убрајао „хрватски, српски и крањски [тј. словеначки]“ (према Јагић 1917: 83). У граматичким списима Ј. Крижанића се у особинама хрватског, односно српског језика, јасно препознају чакавске (хрватске), односно штокавске (српске) језичке особине (Пецо 1981: 154–165): исп. **хрватско** (тј. чакавско): *и/е* на месту *јаџа* – *џило*, *лиџо*, *сџено*, *вџера* (159) (исп. „Ћ Харвџотом смџагет И: Сербом ИЕ“, 154); *Пџеел*, *Носџл*, *Зачџл*; *Пуџиџа*, *Огњџиџе*, *Проџиџенје*, *џџедроџа*; *Чџџд*, *Чџџиџи*, *Нџџџ*, *Пџџџ*, *Краљџевичџ*; *ладџа* (ладја), *џлаџџа* (платја) (154);¹⁴ Гмн *риб*, *овеџ*, *лицџ* (158); итд.; у односу на **српско** (тј. штокавско): *ие* на месту *јаџа* – *џиџело*, *лиџџо*, *сиџџено*, *виџџера* (159); *Пџџеое*, *Носџо*, *Зачџо* (исп. „Серби на концџх премџњџајут Л на О“, 154); *Огњџиџиџе*, *проџиџенје*, *џиџедроџа*; *Тџџд*, *Тџџиџиџи*, *Пџџџџ*, *Краљџевичџџ*; *ладџа* (лађа), *џлаџџа* (плађа) (154);¹⁵ Гмн *риба*, *оваџа*, *лица* (158), итд.

7.4. За потребе проналажења хрватске лингвистичке основе савременом хрватском стандарду присвојена је сва културна баштина са простора Босне и Херцеговине. Читалац ће тамо наћи да је *Повеља Кулина бана* један од „најстаријих споменика хрватског језика“, да је хрватски, а не српски језик у Босни писан босанчицом, па је према томе и *босанчица* хрватско („рвацко“) писмо.¹⁶ Прочитаће и да хрватским језиком говоре Муслимани у Босни (исп. „арапско писмо прилагођено за потребе хрв. језика у босанских Муслимана“, *hrvatski*: 498),¹⁷ а будући да се поред Хрвата и Муслимана тамо не помиње ниједан други народ, закљу-

14 Крижанић наводи да графему *џ* „Серби ... зовут *џџаџ* (тј. *штај*, А.П.): а изговарајут будто *Тџ* (тј. *ћ*, А.П.)“ док „Хрвати тај графички знак зову *џџа*“ (Пецо 1981: 154). Разлика је, дакле, у томе што су „Срби – *џџокаџици/џџџокаџици* [...] имају скупину *џџ* – *џџиџиџ*“, и африкату *ћ* – *ћџ*. Хрвати су *џџокаџици* – имају скупину *џџ* (евентуално *џџџ*) и палатализовану африкату *џ*, тј. *џ* (*ноџ*, *џџџ*)“ (Исто).

15 О томе како је Крижанић објашњавао разлику у изговору диграфа типа *џџ*, *гџ* у српском и хрватском в. Пецо 1981: 154 (напом. 11).

16 Исп. на другом месту: „гдјекоји (Дивковић, Рељковић) зову [босанчицу] и српско писмо, за разлику од латинице и глагољице“ (*bosancica*). Да је назив „рвацко писмо“, наведен као други назив за *босанчицу* (*хрватски*: 498), измишљен, – говори податак да је облик *рвацки* први пут потврђен 1747. године (в. *rvacki*).

17 Исп. „Главна је подручје хрватског језика у СФРЈ у републикама Хрватској, Босни и Херцеговини те у СР Србији (Војводина, угл. Буњевци)“, *hrvatski*: 495. На другом се месту „босанско нарјече“ не повезује са Хрватима. Подвлачи се само како га неки (Катанчић, Микаља) сматрају „најчистијим“ и „најљепшим“ говором, и „препоручују писцима да га прихвате као књижевни“ (*bosanski*), – при чему се не каже за чији књижевни језик га предлажу.

чиће да се у читавој Босни говорило и говори „штокавско нарјечје хрватског језика“. Читалац ће се упутити и у то како је дубровачка књижевност писана хрватским „књижевним дијалектом“, а напоредо са тим бити упознат и са „истраживањима српског филолога А. Белића“, према коме су „чакавци-икавци сачињавали најстарији славенски слој у Дубровнику“ (*hrvatski*: 491). Аутори су превидели ставове Милана Решетара, најбољег познаваоца дубровачког говора, који је аргументовано тврдио да свако „ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику био увијек српски“ (Решетар 1940: 404).

7.5. Ти су, дакле, „књижевни дијалекти“, а не Вуково јужно нарјечје, ушли у основицу „опћенародног хрватског књижевног језика“. Истакнуто је како се хрватски књижевни језик „знатно разликовао од Вукова језика који се оснива само на језику простога народа и на језику народне књижевности“ (*hrvatski*: 497). У томе је светлу било потребно изнети замерке и „хрватским вуковцима“, међу којима је (уз лексикографе И. Броза и Ф. Ивековића) и Тома Маретић, утемељитељ нормативне граматике у Хрватској, – за које се констатује да су „прекинули дотадашњу линију органског развоја језика“, да су се у лексикографији и граматичком опису ослањали „само на Вукова и Даничићева дјела и на дјела неколицине писаца који су се слијепо држали само Вукових дјела“ (*hrvatski*: 498).

У изношењу оваквих тврдњи, ауторима одредница није засметало ни то што су образложење за хрватско прихватање штокавице скоро у целини преузели из текста *Бечког књижевног договора* (исп. *hrvatski*: 497), документа чије је постојање, заједно са Вуковим *Српским рјечником*, у ЕРЛН доследно прећутано. Износи се и тврдња да је још „уочи Препорода“ штокавско наречје „превладало у већини хрв. крајева“ (*štokavski, hrvatski*: 497), што се највише повезује са проценама да је босански „хрватски“, односно „‘босански‘ = (штокавски) најљепши“ (*štokavski, в. hrvatski*: 496). Ипак, као у свакој алхемичарској радионици, и овде је много тога остало у магли. Читаоцу је засигурно морало остати нејасно који то, напokon, хрватски народни говор стоји у основици савременог књижевног језика Хрвата.

7.6. Хрватско порекло основице савременог хрватског књижевног језика писци *Речника* доказују и тиме што су „штокавско нарјечје и ијекавски говор“ прихваћени као хрв. књижевни језик још 1836. године, „давно прије прихваћања Вукове реформе у Срба (која је прихваћена истом послвије Вукове смрти, и тада још само дјеломице, 1868. г.)“ (*hrvatski*: 497). Прећутано је да је Гајева *Даница илirsка* (1836), по језику сасвим усамљено гласило у кајкавском Загребу, и својим именом требало да асоцира на српски језик и Вукову *Даницу* која је у Бечу излазила од 1826. године. На то недвосмислено упућују и ставови самог Љ. Гаја, идеолога Препорода: „sav svet znade i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama još ni izdaleka nije na um palo ikada tvarditi, da to nije serbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikom, što mi Hervati s bratjom Serbljima sada jedan književni jezik imamo [ист. J.P.]“ (Гај 1846: 170). Само

прихватање јужног нарјечја за „опћенародни хрватски књижевни језик“ (в. 7) био је врло дуг процес, у коме је Даница илирска из 1836. године била тек прва, танушна клица. Та је клица знатније оснажена *Књижевним договором* потписаним у Бечу 1850. године, објављеном исте године у Гајевим *Народним новинама* заједно са Вуковим *Правилима за јужно нарјечје* (в. 7). Свакако је овим чињеницама, које наспорно говоре о српском пореклу лингвистичке основе књижевног језика у Хрвата, мотивисано доследно игнорисање *Књижевног договора* у ЕРЛН. Аутор, наводно, и Вука брани: „неоправдани су приговори Вуку да је он Хрватима наметнуо штокавско нарјечје [...]”; Вук још није имао за то потребна ауторитета, у Срба још није био признат, а опћенито премало познат да би то могао постићи [ист. Ј.Р.]“ (Исто).

Приређивачи ЕРЛН су доследно заобишли и чињеницу да је штокавица, као једино српско „наречје“, одувек била доминантно обележје језика српске књижевности, обележје по коме се тај језик (и та књижевност) препознавао и разликовао од осталих јужнословенских језика.

7.7. Према приређивачима речника, у СФРЈ су већ тада, 1969. године, постојала три засебна језика, међу којима се поред *хрвајског* и *српског* обрео и *црногорски*, при чему је на једном месту то незнатно ублажено – „(и рјеђе) *црногорски*“ (*hrvatski*: 495). Иако назив „Муслимани“ пишу великом словом, дакле прихватају да је реч о народу, за хрватске је потребе овом приликом језик босанских муслимана проглашен хрватским језиком. (Како смо видели, зарад проналажења хрватске основице хрватском језику, хрватском културном баштином проглашено је и све што босански муслимани баштине из времена турске владавине на тим просторима; в. 3; 7.4.) То је уједно једина битна разлика у односу на савремени глобални приступ овдашњој језичкој ситуацији, где се као нов књижевнојезички ентитет појављује и *босански* (*бошњачки*) језик, неплакиран у ЕРЛН. Као реакција и одговор на овај неочекивани сегмент развоја језичких односа на Балкану може се разумети и све упорније инсистирање хрватске стране на новоскованом термину *средњејужнославенски* (дијасистем), што је, по свој прилици, стратешка замена за иживели назив *хрвајско-српски* (в. 7.3).¹⁸

18 Назив *средњејужнославенски* (дијасистем) се у текстовима хрватских лингвиста доследно употребљава у вези са *хрвајски* (језик): исп. „klasifikacija hrvaškoga jezika in srednjejužnoslovenskega (=sjs.) diasistema“, или „hrvaški, oz. celoten srednjejužnoslovenski diasistem“ (Лончарић 2007: 20). Ово неодољиво подсећа на пређашње генеде у именовању (књижевног) језика Хрвата: од замене *илиски* ‘српски, хрватски (и словеначки)’ са *илирски* ‘хрватски’; преко упоредне употребе синонимних назива *хрвајски* са једне стране, и *хрвајско-српски*, *хрвајско-српски*, *хрвајски* или *српски*, *хрвајски* и *српски* са друге, и потоњег инсистирања на синонимности назива *хрвајски* и *хрвајско-српски*, и њиховој разлици од *српскохрвајски* (назив који је, по тумачењу хрватских лингвиста, требало да значи *штокавско екавско наречје*), – дошло се до става да су сви штокавски ијекавски (и икавски) говори *хрвајски*. По истој се логици вероватно планира изједначавање промовисаног назива *средњејужнославенски* (дијасистем) са називом *хрвајски* (језик). Упориште у наметању такве „спознаје“ вероватно се проналази у томе што се, поред чакавског и кајкавског, хрватско име данас везује и

7.8. Понајвише „занимљивости“ има у представљању „српског говора“ и српског језика. Тамо се тврди да је *српски говор*, „у ужем значењу: назив за екавски као данас најраспрострањенији, а уједно и књижевни српски говор, а такођер и за ијекавски којим и данас говори знатан број Срба и којим су писали многи српски писци, а неки њиме пишу [ист. Ј.Р.]“ (*srpski*: 496). У том се духу као синоним (!) називу *српски* (народ и језик) наводи и *србијански* (Исто: 495, 496). Истовремено се у одредници *ijekavski*, али и на бројним другим местима, истрајно понавља да је „опћенародни књижевни језик код Хрвата“ ијекавског изговора, а да ијекавски изговор служи као „књижевни говор и у Црногораца, а служили су се њиме и служе и неки српски писци [ист. Ј.Р.]“.¹⁹ Одавде је, дакле, страни читалац могао научити да ијекавица није матерњи говор „српских писаца“, већ се неки српски писци њоме служе, да је српски „књижевни говор“ само екавски, – из чега произилази и закључак да Срби живе само тамо где је у употреби књижевни језик екавског изговора. То су читаоци, нарочито они страни, имали прилике видети и на уџбеничким картама, где је учртано како хрватски језик, поред читаве Хрватске, покрива читаву Босну и Херцеговину, Црну Гору и ијекавске говоре у Србији (в. Matasić 1994).

7.9. Пажљивом читаоцу, ипак, неће промаћи ваљано запажање, изречено, додуше, нехотице, у жару настојања да се илуструје богатство *хрватског* народног језика с једне, и сиромаштво *српског* (и *црногорског*) са друге стране: „док је [штокавско наречје] једно од три хрватска нарјечја, а истовремено једино којим говоре и пишу Срби и Црногорци, [оно] се, као једино, не може ни сматрати нарјечјем тих двају језика, већ језиком [ист. Ј.Р.]“ (*hrvatski*: 498).²⁰ Ова тврдња почива на једнакости *штокавско наречје* = *српски језик*, што говори да су и писци ових одредница добро знали да говор народа који, у поређењу са штокавцима Хрватима, живи на неупоредиво ширем простору, мора, бар историјски, бити његов аутентични језик.²¹ Још је Јурај

за део штокавског дијалекта чији се говорници изјашњавају као Хрвати, дакле, за сва три „хрватско-српска“, односно „средњејужнословенска“ дијалекта. На другој страни, *српско* име, исто као и *бошњачко* и *црногорско*, може се везати само за штокавицу, која је једини њихов „дијалекат“. Циљ је, дакле, да се под име „хрватски“ (језик), односно „средњејужнословенски“ (дијасистем) подведе не само језик Бошњака, већ и језик Црногораца и Срба ијекаваца и икаваца (исп. „hrvaški, oz. celoten srednjejužnoslovenski diasistem“).

19 Исп. „екавско нарјечје потиснувши ијекавско (што га је предлагао Вук) постало је српско књижевно нарјечје и њиме се као књижевним служе Срби у Србији и Војводини, а кадшто и као појединци те веће или мање скупине Срба и у другим крајевима [ист. Ј.Р.]“ (*ekavski*).

20 Иначе, на другим се местима, зарад других потреба, инсистира на томе како штокавица није једино српско нарјечје, већ „једно од 3 хрватска и једно од 2 српска те једино црногорско нарјечје“ (*štokavski*); или „Њиме [штокавским нарјечјем] говори највећи број, како Хрвата, тако и Срба“ (*hrvatskosrpski*).

21 Пажљив читалац би ово схватио и на основу садржаја одреднице *čakavsko narječje*. Тамо изнесени подаци јасно говоре да се свако везивање хрватског имена за предтур-

Крижанић, Хрват са визијом једног (словенског) језика који се прости-ре од Купе до Волге, жалећи се 1647. године руском дипломати како ње-гов „народ илирски, будући потчињен Турцима, Нијемцима и Талијани-ма, квари свој језик“, – говорио да се он упознао са „свим нарјечјима“ свога „народа илирског“: „Ја већ сада знам *хрвајтски*, *српски* и *крањски*, а овамо сам дошао да научим *иољски* и *руски*“ (према Јагић 1917: 61).²² За та је три језика (*хрвајтски* = чакавско наречје, *српски* = штокавско наре-чје и *крањски/корушански* = словеначки језик (/кајкавско наречје), в. 7.3) знала и читава словенска филологија, – све док половином XIX века није подлегла упливу политичког фактора.

Све, дакле, упућује на закључак да је читав подухват око израде ЕРЛН предузет како би се свету наметнула хрватска конструкција хрватско-српских језичких и етничких односа, „упакована“ у обилну лингвисти-чку терминологију, – при чему су најмање важни били истинитост и нау-чна заснованост. Улога коју је ЕРЛН, пројектован у циљу обезбеђења хр-ватских националних интереса у XX веку, одиграо у промовисању хрват-ског језика и хрватске културе, – упоредива је са улогом коју је у промо-висању српске културе имао Вуков *Српски рјечник*. Међутим, теме који-ма се бавио Вуков тројезични речник, и научни кругови у свету које су његове теме могле занимати, били су неупоредиво ужи и мање моћни од публике којој је намењен Симеонов речник.

На другој, српској страни, у лингвистичким публикацијама из тог периода, па ни касније, нисам забележила ниједан осврт на Симеонов реч-ник, – у виду приказа, или у било ком другом виду. Јединим адекватним, додуше имплицитним и одмереним одговором српске стране може се сматрати књига *Српски народ и његов језик* П. Ивића, објављена неколике године после *Декларације* и ЕРЛН (Ивић 1971). Истине ради, у то време српској страни друкчији одговор не би ни био допуштен. Зато је овај реч-ник у српској науци дуго узиман (и још увек се узима) као референтно помагало у научном раду, што су инострани посматрачи српско-хрват-ских односа могли погрешно протумачити као прећутно слагање српске стране са свим тамо изнесеним ставовима.

ску Босну може повезати са тадашњим западнобосанским чакавцима, дакле са хрват-ским становништвом које се, бежећи од Турака, „селило на подручје млетачко, сло-венско, аустријско, чешко-моравско и словачко, те мађарско“ (Исто). Само се на то расељено становништво могло односити и одређење *Хрваћи Бошњаци* (*Бој су били с њими Хрваћи Бошњаци*, в. 1), потврђено у стиховима чакавца М. Марулића (1450-1524), тек неколике деценије по расељењу босанских чакаваца.

22 И у појединим је одредницама речника, углавном онима које не почивају на успоста-вљању односа према српском језику, јасно показано да се хрватско име у прошло-сти везивало искључиво за чакавски дијалекат. Исп. податак да је чакавско нарјечје „стољењима остало у употреби као књиж. хрв. језик у далматинској књижевности, па се и назвало хрватски (харватски) језик“ (*čakavski književni jezik*).

Цитирана литература:

Вук 1850: Vuk. Stef. Karadžić, *Glavna pravila za južno narječje*, Narodne novine 76, Zagreb; у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 149–150.

Гај 1846: Ljudevit Gaj, *Cije je kolo?*, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, 31, у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 169–171.

Декларација 1967: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, у: Slavko Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Југословенска ревија, Београд 1987, 164–165.

ЕРЛН: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva – na 8 jezika (hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski)*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.

Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, Београд.

Јагић 1917: Vatroslav Jagić, *Život i rad Jurja Kržanića, O tristogodišnjici njegova rođenja*, Djela JAZU, XXVIII, Zagreb.

Књижевни договор 1850: *Književni dogovor*, Narodne novine 76, Zagreb; у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 147–148.

Лончарић 2007: Mijo Lončarić, *Posebности narečne klasifikacije slovenskega in hrvaškega jezika*, Mednarodni znanstveni simpozij *Slovenska narečja med sistemom in rabo*, Ljubljana, 15 – 17. november 2007 (резимеи), 20–21.

Matasić 1994: Tomo Matasić, *Dobar dan! Ein Lehrbuch des Kroatischen mit Anhang für Serbisch*, Max Hueber Verlag, München.

Новосадски договор 1954: *Закључци Новосадског договора*, у: *Правоиис српскохрватског књижевног језика са његовим речником*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1960, 7–8.

Пецо 1981: Асим Пецо, *Крижанићеви погледи на српскохрватски језик и његове дијалекте*, Јужнословенски филолог XXXVII, Институт за српскохрватски језик, Београд, 151–177.

Решетар 1940: Милан Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 403–406.

SSLT 1: *Slovník slovanské lingvistické terminologie, 1*, Academia Praha, Праг 1977.

SSLT 2: *Slovník slovanské lingvistické terminologie, 2*, Academia Praha, Праг 1979.

**R. SIMEON'S DICTIONARY OF LINGUISTIC TERMS
[RJEČNIK LINGVISTIČKIH NAZIVA] AND THE SERBIAN LANGUAGE**

Summary

In 1969, in Zagreb, two years after the publication of *Declaration on the Name and Status of the Croatian Literary Language*, a two-volume *Encyclopedic Dictionary of Linguistic Terms* was published. The paper focuses on entries concerning sociological issues of interest at the time (*Croatian* (language), *Croato-Serbian* (language), *Serbian* (language), *Stokavian*, *Ijekavian*, and the like) and Croato-Serbian disputes, which received a disproportionate amount of space in regarding their significance, in the context of general linguistic terminology. After observing the range of entries covering contemporary languages (e.g. *English*, *German* and *Chinese* are covered in two incomplete columns, while *Croatian* has 20 full columns), it is evident that the editors of the dictionary followed socio-political criteria when compiling the dictionary, and not linguistic ones. All entries concerning the so-called Serbo-Croatian language were used for promoting their linguistic policies and for a promotion of Croatian national interests. It can be observed that the presented attitudes were based on selective presentation and biased interpretation of linguistic facts.

Jovanka Radić